

'Ulieden te leren, te stichten en tevens enig nut en vermaak te verschaffen'

Uiteenzetting over het orgel in een kinderboek uit 1811

In de 18de en 19de eeuw bestond er in de Republiek der Verenigde Nederlanden een bloeiende traditie van kinderboeken. Meestal betrof het een combinatie van lees- en leerboeken. In dat kader besteedden sommige auteurs aandacht aan muziek en muziekinstrumenten en recent werd ik geattendeerd op een werkje waarin een hoofdstukje gewijd is aan het orgel. Het instructieve karakter van het *'Leerzaam mengselwerk voor de jeugd'* komt tot uiting in de zinsnede in de inleiding: *'Ulieden te leren, te stichten en tevens enig nut en vermaak te verschaffen'*.

Het boekje telt 92 genummerde pagina's, gevolgd door een inhoudsopgave en een overzicht van de plaats van de afbeeldingen. De afmetingen van de bladzijden zijn ca. 100 mm (breedte) x ca. 124 mm (hoogte). Het boekje is van 10 kopergravures voorzien die met de hand zijn ingekleurd.

De samensteller en uitgever van het boekje was Pieter Hendrik Trap (1764 -1831). Hij was actief als boekverkoper en een bekende uitgever van educatieve jeugdboekjes en de Leidse Almanak. Het boek werd in 1811 gedrukt bij Herdingh en Du Mortier in Leiden. David du Mortier jr. (1757-1818) stamde uit een geslacht van boekdrukkers en gold als dé schoolboekenuitgever in Nederland. In 1793 ging hij een samenwerking aan met Leendert Herdingh (1774-18..). Van het *'Leerzaam mengselwerk ...'* werd in 1820 een herziene editie verzorgd.

Vanaf het begin van de 18de eeuw werden kinderboeken vaak in de vorm van een zgn. ABC-boek geschreven. Aan elke letter van het alfabet is één begrip gekoppeld. De onderwerpen worden daarbij in alfabetische volgorde behandeld. Ook het *'Leerzaam mengselwerk voor de jeugd'* is zo'n ABC-boek. Zo volgt de beschrijving van het orgel bijvoorbeeld op uiteenzettingen over *'de kameelpardel (of giraffe)'*, *'de levensstanden van den mensch of tijdperken van het menschelijk leven'*, *'de muziek'* en *'het noorderlicht'*.

Detail van plaat 7; afbeelding van een orgelfront

Het orgelfront dat op plaat 7 werd afgebeeld is duidelijk geïnspireerd op bestaande Hollandse orgelkasten uit de 18de en vroege 19de eeuw. Vertrouwde elementen zijn de gewelfde plattegrond van het front, de gedeelde tussenvelden, het sofiet dat het front als het ware ondersteunt en de beelden van koning David en musicerende engelen boven op de orgelkast. Andere details zijn daarentegen nogal afwijkend en doen veronderstellen dat de auteur zijn fantasie de vrije loop heeft gelaten. Dat geldt zowel de merkwaardige vormgeving van torens en velden die in elkaar overlopen als de onwaarschijnlijk pompeuze engelfiguur die het sofiet vormt.

De auteur geeft in de tekst op de pagina's 59 tot en met 63 een beknopte uitleg over de 'zamenstelling' van het kerkorgel. Hij onderscheidt daarbij als elementaire onderdelen namelijk: de windvang, de pijpen, de registers, het klavier, het voetstuk en de blaasbalken. De auteur is blijkbaar geen echte kenner want hij verwart de 'windvang' met de blaasbalken. En ook het verschil tussen pijpen en registers is verwarrend. Als voorbeeld worden een aantal registernamen vermeld; de keuze is echter een tamelijk willekeurige (bijvoorbeeld wél een Bazuin, maar géén Cornet, Trompet of Dulciaan). De benaming 'Grofgedekt' verwijst naar de Duitse benaming 'großgedackt'. Met het begrip 'voetstuk' wordt het pedaal bedoeld (*'het voetstuk of Pedaal strekt tot hetzelfde gebruik als de klavieren: het wordt echter niet met de handen bespeeld, maar met den voet getreden'*)

Naast kerkorgels wordt het bestaan van kabinet- of bureauorgels, draaiorgels en zelfs serinettes – *'Draai-Orgels, welke alleen gebruikt worden om vogels een of ander deuntje of liedje te leeren fluiten'* - vermeld. De auteur is enthousiast over de mogelijkheden van het orgel om effecten (zoals onweer, strijdtafereelen, vogelgezang, gekerm) en gemoedstoestanden uit te verklanken. Het hoofdstukje wordt afgesloten met de stichtelijke opmerking dat het orgel *'onontbeerlijk is ... [...] ... het hart in werking te brengen tot ongeveerinsden lof des Allerhoogsten'*. Op pagina 60 wordt overigens opgemerkt dat de organist kennis dient te hebben van de psalmteksten *'om de toonen van het orgel, naer den inhoud van het opgegeven gezang, in te richten'*.

Als bijlage volgt een facsimile van het titelblad van het 'Leerzaam mengelwerk' en de pagina's die betrekking op het hoofdstuk 'orgel'.

Achtergrondinformatie over het geïllustreerde kinderboek in de vroege 19de eeuw en P.H. Trap is ontleend aan:

* Buijnsters, P.J.: 'Traditie en vernieuwing. Nederlandse ABC-boeken uit de achttiende eeuw' in: 'Jaap ter Linden, Anne de Vries en Dick Welsink: *'A is een Aapje'*. Opstellen over ABC-boeken van de vijftiende eeuw tot heden', Amsterdam, 1995, p. 55-72

* Buijnsters-Smets, Leontine: 'Onvermoede rijkdom – De illustratie van kinderboeken tussen 1780 en 1840' in: Berry Dongelmans, Netty van Rotterdam, Jeroen Salman en Janneke van der Veer: 'Tot volle waschdom. Bijdragen aan de geschiedenis van de kinder- en jeugdliteratuur', Den Haag, 2000, p. 143
De gegevens over de uitgevers zijn ontleend aan de website www.oudleiden.nl. Een digitale versie van de herdruk uit 1820 kan geraadpleegd worden op : <http://schoolmuseum.uba.uva.nl/home>
Met dank aan Bram van den Berg die mij attendeerde op een exemplaar van het boekje en Klaske van Leyden voor het verzamelen van achtergrondinformatie.

Johan Zoutendijk, augustus 2013